

Ako Svätopluk svoju zem za bieleho koňa predal...

Vzájomné obrazy Slovákov a Maďarov v slovenských a maďarských dejepisných učebniciach vydávaných v rokoch 1918 až 1989

SLÁVKA OTČENÁŠOVÁ

KLúčové slová: učebnice dejepisu, historiografia, etnické stereotypy, nacionalizmus

Učebnice dejepisu sú špecifickou súčasťou historiografie a odrážajú názory a hodnoty, ktoré sa v dobe ich vydania zhodujú s normatívnymi ideálmi presadzovanými štátnou mocou. Fakty prezentované študentom počas dejepisného vyučovania nie sú neutrálnou informáciou o minulosti, ale určitou formou selekcie, ktorá je výsledkom politických, ekonomických a kultúrnych prúdení v spoločnosti – teda sú spoločenským konštruktom.¹ Učebnice dejepisu mnohokrát prinášajú zjednodušený pohľad na našu minulosť, pričom často sklzávajú do naratívov, v ktorých sa môžu objavovať historické mýty a stereotypy o sebe i o druhých.

Popri rodinnom prostredí, médiách a verejných oslavách je vyučovanie dejepisu dôležitým zdrojom príbehu o tom, kto sme, odkiaľ pochádzame, kto sú naši susedia, kto sú naši priatelia a kto sa k nám staval nepriateľsky. Tento príbeh formuje optiku, prostredníctvom ktorej nazeráme na okolitý svet. Je pravdou, že vo vyučovacom procese je podstatná aj samotná osobnosť a práca učiteľa a interpretácie minulosti, ktoré podáva študentom priamo v triede. Prístup učiteľa nemusí byť vždy úplne v súlade s oficiálnou politickou agendou a preferovanými naratívami.

Učebnice dejepisu schvaľované ministerstvom školstva však reflektujú oficiálne presadzované dobové politické a spoločenské hodnoty. Cieľom predkladanej štúdie je ponúknuť malú sondu do vybraných učebníc dejepisu pre základné a stredné školy vydávaných v období rokov 1918 – 1989 v Československu (resp. v Slovenskej republike 1939 – 1945) a v rovnakom časovom rozpätí v Maďarsku a poukázať na to, akým spôsobom boli v týchto učebniciach prezentované slovensko – maďarské vzťahy, anachronicky projektované do minulosti. Dôraz sa bude klásť na opísanie charakteru vzájomných etnických stereotypov nachádzajúcich sa v predmetných učebniciach.²

¹APPLE, Michael, W. – CHRISTIAN-SMITH, Linda, K. (eds.). *The Politics of the Textbook*. New York – London : Routledge, 1991, s. 1-2.

² Téma vzájomných slovensko – maďarských obrazov v učebniciach dejepisu vydávaných na Slovensku aj v Maďarsku sa venovali viacerí slovenskí a maďarskí autori. Pozoruhodná je monografia: FINDOR, Andrej. *Začiatky národných dejín*. Bratislava : Kalligram, 2012. Ďalej pozri: SZARKA, László. Geschichte der Slowaken und des multinationalen ungarischen Staates im Spiegel aktueller ungarischer Schulbücher. In *Südosteuropa* 46, 1997, č. 9 – 10, s. 511-527; FREMAL, Karol. Dejiny Slovákov a Slovenska v učebniciach dejepisu susedných štátov. In *Acta historica Neosoliensia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1998, s. 239-240; CHROMEKOVÁ, Valéria. Problematika slovenských dejín v dejepisných učebniciach Maďarska. In Tamže, s. 28-41; FREMAL, Karol. Obraz Slovákov a dejiny Slovenska v rokoch 1938 – 1945 v súčasných učebniciach

Pod pojmom stereotyp sa v súčasnej sociálnej psychológii rozumie všeobecne zdieľaná predstava o charakteristike určitej skupiny ľudí a jej reprezentácia. Tri hlavné princípy riadiace štúdiom stereotypov sú: a) stereotypy sú pomôckou pri chápaní sveta, ktorý nás obklopuje; b) stereotypy sú nástrojom, ktorý nám šetrí energiu a c) stereotypy sú predstavy zdieľané v rámci určitej skupiny ľudí.³ Americký žurnalista Walter Lippmann vo svojom diele o médiách v demokracii pod názvom *Public Opinion* (Verejná mienka) v roku 1922 sformuloval vývoj stereotypných predstáv ako „obraz v mysli formujúci našu predstavivosť, vedúci napokon ku vzniku ťažko otrastiteľných stereotypov.“⁴ Spočiatku sa skúmanie stereotypov zameriavalo najmä na opis obsahov stereotypov o jednotlivých národoch.⁵ Rozmach štúdia stereotypov nastal po druhej svetovej vojne, kedy sa cieľom výskumu stereotypov stalo odkrývanie nepriateľských a predpojatých názorov týkajúcich sa iných, cudzích skupín ľudí. Uvedené názory mali byť následne preformulované pomocou výchovy a vzdelávania. Ďalší výskum poukázal na fakt, že k vytváraniu a rozširovaniu stereotypov dochádza nielen v rodine, ale aj prostredníctvom vzdelávania v školách, prostredníctvom masmédií a na základe priameho kontaktu s členmi iných skupín.⁶ Problematika stereotypov sa v západnej vede stala veľmi populárnou počas obdobia studenej vojny. Istý čas v nej dominovala Bronfennbrennerova hypotéza obrazu v zrkadle (*mirror-image hypothesis*),⁷ zastávajúca názor, že hoci sa západný aj východný blok vyznačovali zásadne odlišnými ideológiami, členovia oboch blokov vnímali samých seba podobným pozitívnym spôsobom a členov druhého bloku vnímali podobným negatívnym spôsobom.⁸ Tento výskum poukázal na fakt, že dôležitým faktorom zohrávajúcim úlohu pri formovaní obsahov stereotypov

dejepisu okolitých štátov. In TÓTH, Dezider – KOVÁČIKOVÁ, Katarína (eds.). *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica : Adade pre Múzeum SNP Banská Bystrica, 1999, s. 434-444; ALBERTY, Július. Slovensko a Slováci v súčasných maďarských učebniciach dejepisu. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 1, s. 135-148; MICHELA, Miroslav. Súčasná učebnice dejepisu v Maďarsku a problém reprezentácií maďarsko – slovenských vzťahov. In *Historický časopis*, 2008, roč. 56, č. 3, s. 525-536; podobne v maďarčine: MICHELA, Miroslav. Közös szlovák – magyar történelem a magyarországi tankönyvekben szlovák szempontból, dostupné na: <http://www.ofi.hu/tudastar/kozoz-mult-kulonbozo>; VAJDA, Barnabás. Magyar-ságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950 – 1993. In HORNYÁK, Árpád – VITÁRI, Zsolt (eds.). *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécs : Pécsi Tudományegyetem, 2009, s. 259-282; KOLLAI, István. A szlovák középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító jellegű bemutatása. In Tamže, s. 289-319. Pozri tiež: OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989)*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2010.

³ McGARTY, Craig – YZERBIT, Vincent – SPEARS, Russel. *Stereotypes as Explanations: The formation of meaningful beliefs about social groups*. Cambridge : [Cambridge University Press](http://www.cambridge.org), 2002.

⁴ LIPPMANN, Walter. *Public Opinion*. Washington : Free Press, 1965, s. 92-156.

⁵ KATZ, Daniel – BRALY, Kenneth. Racial Stereotypes of one hundred college students. In *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1933, č. 28, s. 280-290.

⁶ SULEIMAN, Michael. National Stereotypes as Weapons in the Arab-Israeli Conflict. In *Journal of Palestine Studies*, 1974, č. 3, s. 109-121.

⁷ BRONFENBRENNER, Urie. The mirror image in Soviet – American relations: A social psychologist's report. In *Journal of Social Sciences*, 1961, č. 17, s. 45-46.

⁸ BERRIEN, Kenneth. Stereotype similarities and contrasts. In *The Journal of Social Psychology*, 1969, č. 78, s. 173-183; SALAZAR, Jose Miguel – MARIN, Gerardo. National stereotypes as a function of conflict and territorial proximity: A test of the mirror image hypothesis. In *The Journal of Social Psychology*, 1977, č. 101, s. 13-19.

o príslušníkoch iných skupín (národov, štátov) sú vzájomné politické a ekonomické vzťahy medzi jednotlivými skupinami. Populácia spojeneckých štátov bola vnímaná ako priateľská a poskytujúca oporu, pokým obyvatelia štátov, s ktorými bola krajina pozorovateľa v konflikte, boli chápaní ako agresívni a nemorálni. Starší výskum dospel, napriek nedostatku koherentnej analýzy, k záveru, že obsah stereotypov odráža aspekty spoločenskej reality, ako je napríklad charakter vzťahov medzi jednotlivými skupinami ľudí, v tomto prípade medzi jednotlivými národnosťami a etnikami. Koncom 60. rokov 20. storočia sa výskum stereotypov presunul z pozorovania obsahov stereotypov na štúdium procesu ich vytvárania.⁹

Pre vytváranie negatívnych stereotypov existuje viacero teoretických vysvetlení. Pokiaľ v minulosti boli preferované postupy zameriavajúce sa na osobnosť¹⁰ a proces socializácie,¹¹ v súčasnosti sú negatívne stereotypy vysvetľované najmä na základe motivačných faktorov, ako sú konfliktné záujmy skupín a súťaženie.¹² Na základe teórie sociálnej identity (*social identity theory*)¹³ sú negatívne stereotypy o cudzej skupine výsledkom snahy prezentovať vlastnú pozitívnu sociálnu identitu a výnimočnosť vlastnej skupiny. Potreba pozitívnej sociálnej identity (tzv. vnútroskupinové protekcionárstvo – *in-group favouritism*) vyúsťuje do zameriavania sa na také charakteristiky obyvateľstva, ktoré sú vnímané ako trvalé a dôležité pre vlastnú skupinu. Teória realistického skupinového konfliktu (*realistic-group-conflict theory*)¹⁴ zdôrazňuje fakt, že negatívne stereotypy sú výsledkom konfliktných záujmov a súťaženia medzi skupinami. Ešte explicitnejšie vysvetlenie prináša teória relatívnej deprivácie (*relative deprivation theory*),¹⁵ ktorá tvrdí, že dôležitým predpokladom vytvárania negatívnych stereotypov o cudzej skupine je deprivácia vlastnej skupiny vo vzťahu ku skupine cudzej. Negatívne stereotypy o cudzích skupinách vysvetľuje aj koncepcia „vytvárania obetných baránkov“ (*scapegoating*), ktorá vyplýva z ekonomickej alebo sociálnej nestability.¹⁶ Mechanizmus „vytvárania obetných baránkov“ je možné vysvetliť teóriou substitúcie frustrácie za agresivitu (*frustration-aggression-displacement theory*),¹⁷ na základe ktorej frustrácia (napr. v dôsledku zhoršených ekonomických podmienok) vedie ku agresivite, ktorá však nemôže reagovať na zdroj napätia (napr. na medzinárodnú ekonomickú situáciu), preto bude nasmerovaná proti cudzím (napr. inonárod-

⁹ OAKES, Penelope – HASLAM, Alex – TURNER, John. *Stereotyping and Social Reality*. Oxford : Blackwell, 1994.

¹⁰ ADORNO, Theodor et al. *The authoritarian personality*. New York : Harper, 1950.

¹¹ PETTIGREW, Thomas, F. Personality and socio-cultural factors in intergroup attitudes: A cross-national comparison. In *A Journal of Conflict Resolution*, 1958, č. 2, s. 29-42; WESTIE, F. R. Race and ethnic relations. In FARIS, Robert (ed.). *Handbook of modern sociology*. Chicago : Rand McNally, 1964, s. 576-618.

¹² DUCKITT, John. *The social psychology of prejudice*. Westport : Praeger Publishers, 1994.

¹³ TAJFEL, Henry – TURNER, John. The social identity theory of intergroup conflict. In WORCHEL, Stephen – AUSTEN, W. (eds.). *Psychology of intergroup relations*. Chicago : Nelson-Hall, 1986, s. 7-24.

¹⁴ SHERIF, Muzafer. *Groups conflict and cooperation: Their social psychology*. London : Routledge and Kegan Paul, 1967; LeVINE, R. A. – CAMPBELL, D. T. *Ethnocentrism: Theories and conflict, ethnic attitudes and group behaviour*. New York : Wiley, 1972.

¹⁵ RUNCIMAN, Garry. *Relative deprivation and social justice*. London : Routledge and Kegan Paul, 1966; BROWN, Rupert. *Group processes*. Oxford : Blackwell, 1988.

¹⁶ DUCKITT, John. *The social psychology of prejudice*. Westport : Praeger Publishers, 1994.

¹⁷ DOLLARD, John (ed.). *Frustration and aggression*. New Haven : Yale University Press, 1939.

ným) skupinám. „Vytváranie obetného baránka“ môže byť vysvetlené aj z perspektívy teórie sociálnej identity. Pokiaľ ľudia pripíšu príčiny zhoršujúcich sa okolností charakteristike cudzej skupiny, ich vlastná sociálna identita nemusí utrpieť.¹⁸

Obrazy susedov v učebniciach dejepisu medzivojnového Československa a Maďarska

Obraz susedov prezentovaný v československých medzivojnových učebniciach dejepisu sa takmer výlučne zameriava na Maďarov a Nemcov. Ostatným susediacim národom ani krajinám sa pozornosť nevenovala. Maďari a Nemci vystupovali v učebniciach zvyčajne ako cudzie rozpínavé nepriateľské sily, zaberajúce územie historicky patriace Slovákom a Čechom, zapríčiňujúce rozpad ich stredovekých štátov, infiltrujúce sa do existujúcich štruktúr s cieľom podmaniť si a utláčať pôvodné slovanské obyvateľstvo. Negatívny obraz bol vystupňovaný prezentáciou Rakúsko – Uhorska ako „žalára nenemeckých a nemaďarských národov“. Tento postup takisto prispel k umocneniu pozitívneho obrazu Československa ako slobodného štátu, ktorý umožnil Čechom a Slovákom spravodlivý a dlho očakávaný demokratický vývoj.

Výrazným momentom pri prezentovaní vzťahov medzi Čechmi a Slovákami na jednej strane a susednými národmi na strane druhej bola problematika konkurencie, ktorá bola prezentovaná ako diskusia o kultúrnej vyspelosti či kultúrnej nadradenosti, anachronicky orientovaná do minulosti. Hlavinka vo svojej učebnici dejepisu z roku 1922 zdôrazňuje kultúrne prvenstvo Slovanov nad Maďarmi v čase ich príchodu do Karpatskej kotliny: „*Sv. Štefan teda pri sriadení cirkvi, štátu uhorského a udomácnení hospodárstva u svojho kočovného ľudu opieral sa o Slovanov. Nad knihy jasnejšie dokazujú nám to slová keresztény = kresťan, barát = brat, király = kráľ, udvar = dvor, vítěz = víťaz, szalma = slama, kalász = klas, ablak = oblok, atd.*, prevzaté od našich predkov. Maďari totiž sriaďujúc cirkev a štát, učiac sa poľnému hospodárstvu prevzali od nás i názvy a podistým by sa boli poslovanštili – ako predtým Bulhari – keby Sv. Štefan nebol zaviedol za úradnú reč latinčinu, ktorá zatlačila slovanské vlivy a zachránila Maďarov od poslovanštenia.“¹⁹

Obraz Maďarov prezentovaný v medzivojnových československých učebniciach dejepisu sa postupne menil – od kultúrne menej vyspelých dobyvateľov v stredoveku, po uzurpátorov moci a nespravodlivých utláčateľov Slovákov v moderných dejinách. Pri interpretácii slovensko – maďarských vzťahov v druhej polovici 19. storočia sa autori učebníc uchýlili k prezentácii spoločnej minulosti dvoch národov v jednom štáte ako stretu „skrivodlivých Maďarov“ a „martýrskych Slovákov“: „*Maďari, ktorých bola v Uhorsku len tretina, nechceli sa podeliť o vládu s druhými národmi, chceli len sami byť pánmi a druhých pomadařčiť.*“²⁰ „*Maďarsky jednalo sa na súdoch, na železniciach, na poštách. Mená obcí boli pomadařčené, aj rodinné*

¹⁸ TAJFEL, Henry. *Human groups and social categories*. Cambridge : Cambridge University Press, 1981; STEPHAN, Walter. Intergroup relations. In PERLMAN, Daniel – COZBY, Chris (eds.). *Social Psychology*. New York : Random House, 1983, s. 414-441.

¹⁹ HLAVINKA, Karol. *Stručné dejiny národa československého pre nižšie triedy slovenských stredných škôl*. Košice : Tlačou Slovenskej kníhtlačiarne, 1922, s. 30.

²⁰ Tamže, s. 93.

*mená sa menily na maďarské. Slovák vo vlastnom domove bol ničím; bol len dobrý, aby ľavno pracoval, platil a slúžil. Obchod a priemysel ovládli židia, ktorí sa hupkom maďarčili, zem patrila grófam, úrady neznaly Slovákov. Kto sa ozval proti novému poriadku, bol väznený, pokutovaný, bitý. Tak vyzerala maďarská sloboda.*²¹

Učebnice dejepisu vydávané v medzivojnovom Maďarsku využívali pri opise susedov podobné postupy, s akými sa stretávame v obdobných československých učebniciach. Koncepcia súťaže presadzovaná pri opise maďarských národných dejín vyústila do prezentácie ideí vyspelejšej bojovej sily, ako aj istej intelektuálnej prevahy na strane Maďarov, a tie sa uplatňovali pri opise stretu maďarských kmeňov s pôvodným slovanským obyvateľstvom počas obsadzovania Karpatskej kotliny. Naratív pochádzajúci zo stredovekých kroník mal za úlohu vyvolať u študentov dojem celkovej civilizačnej nadradenosti Maďarov nad okolitými etnikami: „*Zaujatie vlasti vysvetľujú naši kronikári dvomi spôsobmi. Podľa kronikára Bela IV. Anonyma prešiel Arpád so svojím ľudom cez Verecký priesmyk, porazil všetok tu žijúci ľud a potom rozdelil krajinu medzi svojich vodcov a on sám sa usadil v strede krajiny v okolí ostrova Csepel. Podľa ostatných kronikárov prichádzajúci Maďari najprv vyslali zvedov, ktorí im zvestovali, že zem je vhodná na osídlenie. Nato Arpád poslal bieleho koňa so zlatým postrojom a zlatým sedlom pre Svätopluka – tamjšieho vládcu krajiny – a na oplátku od neho žiadal pôdu, vodu a trávu, ktoré i dostal. Maďari to chápali ako znak, že Svätopluk im dáva krajinu, ale naopak, Svätopluk si myslel, že Maďari budú jeho otrokmi, a keď Arpád od neho žiadal krajinu, Svätopluk mu ju neodovzdal. Nato Maďari na neho zaútočili a porazili ho.*“²²

Ďalšia zmienka o Slovákoch sa v maďarských medzivojnových učebniciach vynára až v súvislosti s dejinami Uhorska v 19. storočí. Slovenské národné hnutie v 19. storočí opisuje vybraná učebnica v stati pod názvom *Slováci a panslavizmus*. Aj tu sa uplatňujú už vyššie spomínané prístupy vytvárania negatívnych stereotypov o susednom národe. Prirodzené spoločenské a kultúrne pohyby Slovákov v 19. storočí, ktoré boli napokon príznačné pre väčšinu európskych národov v danom historickom období, boli prezentované tak, že vytvárali zo Slovákov obraz zradcov, reflektujúc tak zároveň aktuálne konfliktné vzťahy medzi Československom a Maďarskom v medzivojnovom období: „*Nemecká veda sa angažovala vo výskume týkajúceho sa slovanského ľudu a Slovania povzbudení jej výsledkami sa s nenávisťou obrátili proti Nemcom a pod vplyvom Čechov a prostredníctvom sily ruskej štátnej moci sa snažili o vytvorenie svojej národnej jednoty a kultúrneho panslavizmu. U nás bol hlásateľom takýchto snáh peštiansky evanjelický kňaz Ján Kollár, ktorý vo svojich zbierkach sonetov z roku 1824 sľubuje odmenu bohyně Slávy pre bojovníkov za panslavizmus, veští im slávnú budúcnosť a podnecuje nenávisť voči nemectvu a maďarstvu. Národný básnik Slovákov Ján Hollý napísal oduševnený epos o Svätoplukovi, zaznie aj slovenská národná pieseň a v roku 1824 od českého prúdu odklonení*

²¹ Tamže, s. 94.

²² SZABÓ, Dezső. *Magyarország története. Gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára*. Budapest : Franklin-Társulat, 1924, s. 8.

*Slováci chcú ustanoviť Veľkomoravskú ríšu s hlavným mestom Nitrou. Naproti tomu národné čítanie v maďarskej evanjelickej cirkvi zdôrazňoval generálny dozorca evanjelikov Dr. Karol Zay, keď uložil slovenským protestantom povinnosť pomadžarčovania a zakázal slovenské samovzdelávacie spolky. Jeho hlas sa cielene ozval aj proti ruskému vykorisťovaniu a Slováci sa obrátili o pomoc k panovníkovi proti Maďarom.*²³

Zmena optiky počas druhej svetovej vojny

Pri reprezentácii susedov v slovenských učebniciach dejepisu počas druhej svetovej vojny dochádza na základe medzinárodných udalostí a zmeny politickej situácie k značnému posunu oproti medzivojnovému obdobiu. Slovenská učebnica od Františka Hrušovského prezentuje maďarský a nemecký národ inak ako československé učebnice, ktoré vyšli v medzivojnovom období. Tieto dva národy už nie sú prezentované ako výlučne inhibičné sily, prekážajúce slovenskému národnému rozvoju. Naopak, novú dimenziu získava opis českých susedov, ktorý je poznačený frustráciou. Z „bratskej vetvy národa“ sa stávajú „tí druhí“. Negatívne bolo prezentované aj židovské obyvateľstvo. Ďalším nástrojom vytvárania kolektívnej identity v učebniciach dejepisu produkovaných na Slovensku počas druhej svetovej vojny je katolicizmus. V tomto prípade sa všetky ostatné formy náboženského svetonázoru, ako islam, husitizmus a v niektorých momentoch aj evanjelictvo, stávajú protikladom, tým *druhým, nesprávnym, cudzím či brzdiacim* elementom v dejinách slovenského národa. V Hrušovského prezentácii dejín príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny a ich vzťahu k slovanskému obyvateľstvu na tomto území bolo upustené od podmaniteľskej teórie, ktorá bola v niektorých prípadoch prítomná v medzivojnových učebniciach dejepisu a táto udalosť bola prezentovaná výlučne z pohľadu pohostinnej teórie: „*Po tejto pohrome [bitka pri Lechu v roku 955] museli sa Maďari zrieknuť nových výbojov a zmeniť spôsob svojho života. Aby sa zachránili medzi susednými národmi, museli sa im prispôbiť. Z dobrodružných bojovníkov sa stali osadní pastieri a roľníci, ktorí sa od svojich slovanských susedov naučili obrábať pôdu.*“²⁴ Hrušovský pokladá Maďarov za prvé etnikum, u ktorého sa v bojoch proti nemeckej cisárskej moci v Uhorsku vykryštalizovalo národné uvedomenie. To pokladá za „*prvé trhliny v pochope jednotného uhorského národa vedúce k jeho postupnému rozkladu.*“²⁵ Maďarizáciu na konci 19. storočia považuje autor za neželaný, no viac-menej prirodzený sociálny jav v daných politických podmienkach: „*Aby sme mohli správne pochopiť smysel odnáródňovacích snáh, ktoré v rovnakej miere ohrozovaly všetky nemaďarské národnosti Uhorska, treba si ujasniť príčiny, ktoré Maďarov nútily k takémuto odnáródňovaciemu postupu... Bolo jasné, že ak sa má Uhorsko stať národným štátom maďarským, môže sa ním stať len tak, ak počet Maďarov vzrastie natoľko, aby v Uhorsku tvorili väčšinu. Ale prirodzený prírastok u Maďarov bol veľmi malý, omnoho nižší*

²³ VÁRADY, Erzsébet. *A magyar nemzet története. A szatmári békétől napjainkig. A leánygimnáziumok, leányliceumok és leánykollegiumok VIII. osztálya számára Dr. Ember István tankönyvének felhasználásával.* Budapest : Athenaeum, 1934, s. 71.

²⁴ HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny.* 1. vyd. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1939, s. 62.

²⁵ Tamže, s. 221.

*ako u nemadžarských národností... Keď si Maďari uvedomili toto svoje polozenie a keď sa zamysleli nad svojou budúcnosťou v strednej Európe, nezostávalo im nič iné, len aby umožnili vzrast svojho národa pomadžarčovaním nemadžarských národností.*²⁶ Takáto interpretácia je veľmi odlišná od interpretácie v medzivojnových učebniciach dejepisu, ktoré proces maďarizácie vnímali výlučne z pozície krivdy páchanej na Slovákoch.

Maďarské učebnice vydávané v období druhej svetovej vojny prinášajú tiež dva rozporuplné obrazy svojich severných susedov. Prvý vychádzal z tradície medzivojnového obdobia a naďalej opisoval slovenské národne orientované elity ako zradcov:

„*Tóti alebo Slováci.*

*Podľa príkladu Jelačiča, južní Srbi, sedmohradskí Rumuni a dokonca aj Tóti (Slováci) sa pohli, hoci maďarský/uhorský národ rozprestrel nad všetkými bez rozdielu jazykov výdobytky zákonov z roku 1848. V časovej následnosti boli hornozemskí Tóti prví so svojimi požiadavkami; tvorcami literárneho panslavizmu boli ich vodcovia: Ján Kollár, Ján Hollý, P. J. Šafárik. Hlásali myšlienku slovanského zjednotenia a nenávisť proti Maďarom, ktorí podľa nich už od čias Svätopluka prekážali zjednocovaniu Slovanov. Proti maďarstvu brojil Ľudovít Štúr zo Zay-Uhrovca, ktorý bol kvôli tomu nútený opustiť profesorské miesto na evanjelickom lýceu v Prešporku. Z dobrej vôle viedenskej vlády začal vydávať politické noviny v tótskom jazyku a v nich s ešte menšími zábránami pokračoval v znepokojovaní spolu so svojimi panslavistickými druhmi: Jozefom Hurbanom a Michalom Hodžom, ktorí ako predstavitelia domácich Tótov v marci 1848 vstúpili do kontaktov s Jelačičom a so zástupcami Srbov. 10. mája uskutočnili všeobecné tótske zhromaždenie v Liptovskom Mikuláši a tu vyhotovili tótsky národný politický program.*²⁷

Druhý predkladaný obraz Slovákov v maďarských učebniciach dejepisu vydávaných počas druhej svetovej vojny bol ovplyvnený dobovou medzinárodnou situáciou, keď oba štáty patrili – aj napriek pretrvávajúcim sporom – k jednému politickému bloku a naratívny v učebniciach dejepisu zohľadňovali aj aktuálnu spoločensko-politickú požiadavku vykresliť obyvateľov spojeneckých štátov ako priateľsky naladených a poskytujúcich si navzájom oporu: „*Hornouhorské slovenské a rusínske masy verne stáli na strane maďarskej štátnej myšlienky. Ba čo viac, v začínajúcom boji o slobodu [myslí sa tým revolúcia z rokov 1848 – 1849] sa postavili na stranu Maďarov a tu oddane bojovali, tak ako kedysi pod kuruckými zástavami F. Rákócziho. A konali tak vtedy, keď búriaci sa Rumuni a Srbi rabovaním, podpaľačstvom a vraždením ničili sedmohradských Maďarov, resp. obyvateľstvo Dolnej zeme.*“²⁸

²⁶ Tamže, s. 323-324.

²⁷ MESTERHÁZY, Jenő: *A magyar nemzet történelme. A XVIII. század végétől napjainkig. A mai állami szervezet ismertetésével. A líceum és a leánylíceum IV. osztálya számára.* Budapest : Franklin-Társulat, 1941, s. 27.

²⁸ SZEGEDI, Tasziló. *Magyarországi története. A szatmári békétől napjainkig. A gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára.* Budapest : A szent István-társulat kiadása, 1942, s. 35

Jednota v triednom boji namiesto národnej identity

Kategorizácia spoločnosti na triedy počas obdobia rokov 1948 – 1989 fungovala paralelne s rozdelením spoločnosti na národnostnom princípe. To sa objavilo aj pri konštrukcii obrazu *tých druhých*, ktorí boli identifikovaní na základe prepojenia triedneho a etnického princípu. V učebniciach dejepisu sa kládol dôraz na vysvetľovanie dejín ako procesu triedneho boja, ktorý sa odohrával medzi tzv. utláčanou vykorisťovanou triedou – poddanými a mestskou chudobou v stredoveku a robotníckou vrstvou v období kapitalizmu, a medzi vykorisťovateľmi – teda šľachtou, duchovenstvom a neskôr kapitalistickou vrstvou spoločnosti, ktoré boli prezentované ako reakčné sily. Koncepcia slovenského plebejského ľudu ako hybnej sily dejinného vývoja zohrala svoj význam pri budovaní obrazu národnej minulosti, ktorý týmto spôsobom mohol byť oslobodený od tradičného komplexu menejcennosti vyplývajúceho z nedostatku elít, resp. z ich odnárodnenia.

Nová interpretatívna paradigma bola uplatnená pri vytváraní obrazu Maďarov a Nemcov v československých učebniciach dejepisu vydávaných po roku 1948. Tí boli prezentovaní ako všeobecný protiklad k slovanstvu. Takisto predstavovali utláčajúcu cudziu silu, ktorá stála v ceste národnej emancipácie Čechov a Slovákov. Avšak v určitých momentoch došlo k zlúčeniu triedneho princípu a národného hľadiska. V takýchto prípadoch sa skupinou „oni“ stala vládnuca trieda a skupinu „my“ reprezentovali predstavitelia utláčanej a vykorisťovanej vrstvy, bez ohľadu na národnosť. V kapitole nazvanej *Triedny boj slovenského ľudu* sa v učebnici z roku 1958 píše: „Slovenskí ako aj maďarskí poddaní sa búrili proti zavádzaniu feudálneho panstva v Maďarsku. Slovenskí roľníci a maďarskí pastieri a ich vodcovia organizovali protifeudálne pohanské vzbury.“²⁹ Aj v tomto prípade dochádza k identifikácii skupiny „my“ a skupiny „oni“ na základe príslušnosti k triede, pričom etnické a národnostné determinanty sú dôležitejšie než triedne rozdelenie spoločnosti.

Podobne bol aj obsah maďarských učebníc ovplyvnený ideológiou hlásajúcou myšlienku internacionály. Naratívy v skúmaných maďarských učebniciach sa odvrátili od dovtedy presadzovanej tradície príbehu, v centre ktorého stáli záujmy maďarského národa a prikláňali sa ku kreovaniu novej kolektívnej identity, definovanej triednymi konfliktami: „Politika vládnucej triedy postihla aj národnosti, ktoré tvorili viac ako polovicu obyvateľstva. Popritom sa ich snažila násilne maďarizovať. Vyučovanie v maďarskom jazyku bolo povinné aj v národnostných školách. Rumunskí, slovenskí, srbskí pracujúci, ale aj pracujúci iných národností, protestovali proti útlaku štrajkami a demonštráciami. Neľudský osud prinútil roľníkov a robotníkov maďarskej i iných národností k tomu, aby sa vysťahovali zo svojej vlasti. Počet vysťahovalcov v r. 1906 – 1907 dosiahol dvesto tisíc a do roku 1914 krajinu opustilo viac ako jeden a pol milióna ľudí.“³⁰ Hodnotenie revolúcie 1848/49 prezentované v analyzovaných maďarských

²⁹ GOLÁŇ, Karol – RATKOŠ, Peter – KROPILÁK, Miroslav – TIBENSKÝ, Ján. *Dejepis. Pokusné učebné texty pre 3. ročník strednej všeobecnovzdelávacej školy*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1958, s. 20.

³⁰ PETRIK, János – VÖRÖS, István. *Történelem az általános iskolák VIII. osztályá számára*. Budapest : Tankönyvkiadó, 1959, s. 14.

učebniciach sa zameriavalo najmä na maďarsko – rakúske vzťahy počas revolúcie, využívajúce závery marxistickej historiografie, ktoré sa odvíjali od článku publikovaného v januári 1849 v novinách *Neue Rheinische Zeitung*,³¹ v ktorom Karol Marx kritizoval kontrarevolučnosť Slovanov. Zmienky o revolučných aktivitách slovenských dobrovoľníckych výprav sú v týchto učebniciach minimálne.

Záver

Vo všetkých nami analyzovaných učebniciach boli pri vytváraní obrazov seba i druhých uplatňované rovnaké princípy. V prípade československých, resp. slovenských, rovnako ako aj v prípade maďarských dejepisných učebníc, to bola snaha o prezentovanie vlastného národa ako kultúrnej a civilizačne pokrokovejšieho a ako morálne vyspelejšieho. Dôležitým faktorom, ktorý zohrával úlohu pri formovaní obsahov stereotypov o príslušníkoch cudzieho národa, boli vzájomné aktuálne politické a ekonomické vzťahy medzi oboma národnými štátmi. Obraz susedov sa teda vo všetkých analyzovaných učebniciach zakladal na aktuálnej dobovej politickej situácii a medzinárodných vzťahoch medzi oboma štátmi. Instrumentalizácia dejín kráčala ruka v ruku s vytváraním sociálnych a etnických stereotypov. Tento jav bol spoločným menovateľom všetkých učebníc histórie, ktorých cieľom bola prezentácia výnimočnosti vlastného národa. Dokazovanie vlastnej mimoriadnosti sa nevyhnutne spája s identifikáciou nepriateľov a posilňovaním vlastnej identity. A pokiaľ sa vyučovanie vlastných dejín bude zakladať na príbehoch o slávnej, hrdinskej a martýrskej minulosti predkov, dovedy budú stereotypy o susedoch nevyhnutnou súčasťou obrazu sveta prezentovaného mladým generáciám. Je úlohou historikov ovplyvňovať vedecký i spoločenský diskurz týkajúci sa významu učebníc dejepisu v oficiálnej politike pripomínania si minulosti. Pre tento účel je nevyhnutné porozumieť podmienkam, ktoré určujú vznik etnických, historických, resp. historiografických stereotypov a následne rozvíjať kritickú analýzu tohto problému.

Cituj:

OTČENÁŠOVÁ, Slávka. Ako Svätopluk svoju zem za bieleho koňa predal...Vzájomné obrazy Slovákov a Maďarov v slovenských a maďarských dejepisných učebniciach vydávaných v rokoch 1918 až 1989. In *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2. ISSN 1337-6861. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2012/texty_2_2012/otcenasova.pdf

...

PhDr. Slávka Otčenášová, M.A., PhD. je odbornou asistentkou na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Venuje sa dejinám historiografie, historickým mýtom a stereotypom, kolektívnej pamäti a kolektívnej identite. Je autorkou monografie *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989)*. (Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2010).

Kontakt: Slavka.Otcenasova@upjs.sk

³¹ Neue Rheinische Zeitung, 5. 1. 1849, č. 187. Dostupné na: http://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Articles_from_the_NRZ.pdf